

De kunst van het woord

VINCENT VAN GOGH

De kunst
van het woord

Zijn mooiste brieven

Bezorgd door

Leo Jansen, Hans Luijten en Nienke Bakker

Colofon

Deze uitgave maakt deel uit van het Van Gogh Letters Project, uitgevoerd onder auspiciën van het Van Gogh Museum, Amsterdam en het Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis in Den Haag. De hier gepubliceerde selectie uit de brieven van Vincent van Gogh is gebaseerd op *Vincent van Gogh – De brieven. De volledige, geïllustreerde en geannoteerde uitgave* (6 delen), Amsterdam/Den Haag/Brussel 2009, ook te raadplegen op www.vangoghletters.org, onder redactie van Leo Jansen, Hans Luijten en Nienke Bakker, Van Gogh Museum en Huygens ING, Amsterdam 2009.

Vertaling Franse en Engelse brieven

Nienke Bakker, op basis van *De brieven van Vincent van Gogh*, red. Han van Crimpen en Monique Berends-Albert, Van Gogh Museum / Sdu uitgevers, 1990; vertaling Betsy Raymakers en Jan Verlaan.

Vertaling Franse en Engelse passages

Paul van Calster en Irene Smets

Alle brieven zijn eigendom van de Vincent van Gogh Stichting en bevinden zich in het Van Gogh Museum, met uitzondering van de volgende brieven en briefbladen:

Arles, Musée Reattu: 739

Brussel, Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België, Fonds Van der Linden: 821

New York, The Morgan Library & Museum, Thaw Collection: 587, 599, 622, 628, 632, 651, 655, 698, 706, 822

New York, Guggenheim Museum, Thannhauser Collection: 849

Parijs, Institut national d'histoire de l'art: 695

Privécollecties: 325, 569, 665, 691 (gedeeltelijk), 740, 756, 853

Huidige verblijfplaats onbekend: 716, 776 (gedeeltelijk)

Omslag voorzijde: detail uit brief 798 met schets *Veld met een ploeger*, 1889

Omslag achterzijde links: brief 274 met schets *Strand met wandelaars en boten*, 1882

Omslag achterzijde rechts: brief 609 met schetsen *Boerderij in een korenveld*,

Gezicht op Arles met irissen op de voorgrond, 1888

www.vangoghmuseum.nl

www.huygens.knaw.nl

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

© 2014 Van Gogh Museum, Amsterdam

© 2014 Uitgeverij Carrera, Amsterdam

Vormgeving: Riesenkind

ISBN 978 90 488 2096 2 | e-book ISBN 978 90 488 2102 0

NUR 640

www.uitgeverijcarrera.nl

Carrera is een imprint van Dutch Media Books bv

Inhoud

Tegenslag en volharding. Een kunstenaarsleven <i>Leo Jansen, Hans Luijten en Nienke Bakker</i>	7
Brieven met een geschiedenis	59
Ten geleide	63
De brieven	64
Den Haag, 29 september 1872 – 17 maart 1873	65
Londen, 13 juni 1873 – 8 mei 1875	69
Parijs, 6 juli 1875 – 28 maart 1876	79
Ramsgate, Welwyn en Isleworth, 17 april – 25 november 1876	89
Dordrecht, 7 februari – 23 maart 1877	116
Amsterdam, 30 mei 1877 – 3 april 1878	125
Borinage en Brussel, c. 13 november 1878 – 2 april 1881	156
Etten, 5 augustus – c. 23 december 1881	193
Den Haag, 29 december 1881 – 10 september 1883	229
Drenthe, c. 14 september – 1 december 1883	448
Nuenen, c. 7 december 1883 – c. 14 november 1885	480
Antwerpen, 28 november 1885 – c. 11 februari 1886	591
Parijs, c. 28 februari 1886 – eind oktober 1887	616
Arles, 21 februari 1888 – 3 mei 1889	626
Saint-Rémy-de-Provence, 9 mei 1889 – 13 mei 1890	864
Auvers-sur-Oise, 20 mei – 23 juli 1890	957
Vertaalde passages en uitdrukkingen	981
Franse woorden en uitdrukkingen in de brieven	1007
Afkorting gebruikt door Van Gogh	1009
Lijst van schetsen	1010
Namenregister	1016
Informatie over de bezorgers	1032

1 – Zelfportret als schilder, 1887-1888. Olieverf op doek, 65,1 x 50 cm. Van Gogh Museum, Amsterdam

Tegenslag en volharding

Een kunstenaarsleven

Leo Jansen, Hans Luijten en Nienke Bakker

‘droevig maar altijd blijde’
– 2 Korinthiërs 6:10

In zijn brieven en kunstwerken raakt Vincent van Gogh (1853-1890) aan verlangens en emoties die elk mens kent. Leergierig en intens nam hij de hem omringende wereld in zich op. De enige manier om zich tot die wereld te verhouden, was er een andere tegenover te stellen, in woorden en beelden. Met zijn kunst wilde hij de medemens troost bieden: ‘een kunst die troost biedt aan bedroefde harten’ [739], door middel van indringende kleuren en weergaloze lijnen. Zijn brieven vormen een magistrale verslaglegging van hoe hij dit heeft willen bereiken en van zijn diepere drijfveren.

Van Gogh was enorm gedreven, legde de lat tergend hoog en leverde veel strijd om eroverheen te komen. Zijn persoonlijke leven raakte geheel ondergeschikt aan de kunst. Steeds maar weer tot het uiterste gaan was vanzelfsprekend voor hem. Dat dit niet zonder risico’s was, leek hij vijf jaar voor zijn dood al te beseffen: ‘Dat ik betreffende kunst een bepaald geloof heb maakt ook dat ik weet wat ik in mijn eigen werk wil krijgen en dat ik dat zal zoeken te krijgen, ook al ging ik er zelf bij onder door’ [531].

Vincent van Goghs levenspad was er één van twaalf ambachten en dertien ongelukken, totdat hij in 1880 koos voor het kunstenaarschap en hij steeds meer greep kreeg op zijn uiteindelijke bestemming. Achteraf gezien ontwikkelde hij zich als kunstenaar verbluffend snel – in slechts tien jaar tijd tekende en schilderde hij het omvangrijke oeuvre bij elkaar waarmee hij wereldberoemd zou worden – maar erkenning bleef aanvankelijk uit. Pas na zijn zelfverkozen dood in 1890 kreeg zijn werk de aandacht die het verdiende en werd zijn reputatie als baanbrekend kunstenaar gevestigd. Daarbij speelden zijn brieven een niet te onderschatten rol.

Vincent van Gogh: een complex karakter

Van Gogh was een opvallende verschijning. Jo van Gogh-Bonger, die Vincent in 1890 leerde kennen, beschreef hem in de inleiding op haar brievenuitgave in 1914 als ‘een stevige, breedgeschouderde man met een gezonde kleur, een

vrolijke uitdrukking en iets zeer vastberadens in zijn voorkomen'. Hij was klein van stuk, had groene ogen, een rode baard en sproeten; zijn haar was rossig, net als dat van zijn vier jaar jongere broer Theo. Hij had een zenuwtrek in zijn gezicht en zijn handen waren nogal beweeglijk. Hij was enigszins mensenschuw en het was moeilijk met hem samen te leven. Mensen waren vaak bang voor hem door zijn woeste uitstraling en heftige manier van praten. Zijn gedrag en uiterlijk maakten dat hij mensen van zich vervreemde, waardoor hij het ook voor zichzelf niet gemakkelijk maakte.

Van Gogh was nogal overtuigd van zijn eigen gelijk en hij had daardoor iets drammerigs. Hij was een gepassioneerde, bevlogen man, met trekken van een egocentrische dwingeland die bij veel mensen afkeer oproep. Ze zagen hem als een 'gek – moordenaar – vagebond' [408]. Van Gogh kon zich er niet druk over maken: 'Geloof me dat somwijlen ik er hartelijk om lach dat de lui mij (die eigenlijk niets anders ben dan een vriend van de natuur, van studie, van werk – ook van mensen vooral) verdenken van diverse kwaadaardigheden en absurditeiten waaraan geen haar op mijn hoofd denkt' [252]. Confrontaties ging hij niet uit de weg, en hij spaarde ook zichzelf niet. Theo omschreef hem in maart 1887 in een brief aan zijn zus Wil als 'zijn eigen vijand'.

Van Gogh had een sterke neiging tot zelfreflectie, hij deinsde er nooit voor terug zijn wisselende gemoedstoestanden op papier te onderzoeken en zijn morele positie te definiëren. Dat deed hij vooral omdat hij mensen miste met wie hij goed kon praten. Als hij naar zijn eigen geestesgesteldheid keek, zag hij een 'overzenuwd' iemand. Een nietsontziend zelfbeeld schetste hij toen hij 29 jaar was:

Denk niet dat ik mij zelf voor volmaakt houd – of meen dat ik er geen schuld aan zou hebben dat veel mensen mij voor een onaangenaam karakter houden. Dikwijls ben ik vreesselijk en lastig melankoliek, prikkelbaar – verlang naar sympathie als met een soort van honger en dorst – toon mij als ik die sympathie niet krijg onverschillig, scherp en gooi soms zelf nog wat olie in 't vuur. Ik ben niet graag in gezelschap en het omgaan met de mensen, het spreken met hun is mij dikwijls pijnlijk en moeilijk. Maar weet gij waaruit zoo niet alles, toch heel veel daarvan voortkomt. Eenvoudig door zenuwachtigheid – ik die vreesselijk fijngevoelig ben, zowel in 't fysieke als moreele, heb het eigenlijk beet gekregen in de jaren dat ik het erg miserable had [2.4.4].

Met die laatste woorden bedoelde hij de jaren direct voorafgaand aan zijn kunstenaarschap.

Hoe impulsief hij soms ook was, doorgaans ging hij met veel overleg te

werk: 'Het groote geschiedt niet bij impulsie alleen en is een aaneenschakeling van kleine dingen die tot elkaar gebragt zijn' [274]. Met wilskracht en door hard te werken tilde Van Gogh zichzelf keer op keer boven zijn neerslachting uit. Hij onderdrukte er ook zijn schuldgevoelens ten opzichte van Theo mee, zijn grootste vriend en vertrouweling, en de enige die bestand was tegen zijn gecompliceerde karakter. Vincent was zich er goed van bewust dat zijn broer veel in hem investeerde. Het besef dat hij Theo nooit zou kunnen terugbetalen, maakte hem bij vlagen wanhopig.

De band met Theo

Vincent's beslissing in 1880 om kunstenaar te worden (hij was toen al 27 jaar), was voor een belangrijk deel ingegeven door aanmoedigingen van Theo. Dat Theo zijn broer tot het kunstenaarschap overhaalde, was van grote invloed op hun verhouding in de jaren daarna. Theo beschouwde het als zijn plicht om Vincent bij te staan, niet alleen in morele, maar ook in financiële zin. In de tien jaar van Vincent's kunstenaarsbestaan was Theo een zeer toetschietelijke mecenas – zijn steun vormde een niet te onderschatten stuwende kracht achter het kunstenaarschap van zijn broer. Aanvankelijk beschouwde Vincent Theo's financiële steun als een voorschot dat hij zou kunnen terugbetalen zodra hij kopers voor zijn werk zou vinden. Maar dat gebeurde niet, en de afspraak werd dat Theo met de schilderijen en tekeningen mocht handelen zoals het hem goeddunkte. Theo vond de 'broederlijkheid' veel belangrijker dan het terugverdienen van de investering, al raakte hij na verloop van tijd ook overtuigd van de bijzondere kwaliteit en waarde ervan.

Het kan lijken alsof het tussen de broers vooral eenrichtingsverkeer was, alsof de rustige, genereuze Theo altijd maar klaarstond voor zijn impulsieve en koppige broer en er weinig voor terugkreeg. Theo leunde op zijn beurt echter sterk op Vincent; hij omschreef hem aan Jo als zijn 'raadsman en broeder in den vollen zin van het woord' die hem tot grote steun was. De wederzijdse afhankelijkheid tussen Vincent en Theo werd in de loop der jaren steeds groter. Dat ging wel gepaard met veel conflicten. Vincent kon soms akelig hard en gemeen zijn tegen Theo, en zocht altijd zijn gelijk. Daarmee zette hij hun relatie meer dan eens onder spanning, zelfs zozeer dat Theo er op een gegeven moment van overtuigd was dat het beter zou zijn als ze elkaar niet meer zouden zien. Toch bleek de broederlijke vriendschap bestand tegen zulke heftige botsingen. Theo sleepte Vincent door het moeizame leven en fungeerde als buffer tussen hem en de 'vijandige wereld' [406]. De goedgehartige Theo, die zich zijn leven lang verantwoordelijk voelde en steeds loyaal bleef, nam zijn broer in bescherming en spaarde hem in veel opzichten.

2 – Theodorus van Gogh

3 – Anna van Gogh-Carventus

4 – Vincent van Gogh op dertienjarige leeftijd

5 – Vincent van Gogh op negentienjarige leeftijd

Een liefdevol en beschermend gezin

De hechte band tussen de broers had zijn oorsprong in hun gezamenlijke jeugd. Ze groeiden op in een dorpspredikantengezin op het Brabantse platteland. Hun ouders, Theodorus van Gogh (1822-1885, ill. 2) en Anna van Gogh-Carventus (1819-1907, ill. 3) voedden hun kinderen op met christelijke waarden als de grondslag voor een deugd- en arbeidzaam leven. Zoals gebruikelijk onder de burgerij in de 19de eeuw spanden medegezinsleden zich in om te voorkomen dat een gezinslid zou losraken van de familie en streefden ze collectief naar een fatsoenlijk leven, met inachtneming van de aan stand gebonden regels. De onderliggende gedachte was dat wie zich gerespecteerd weet te maken, in het leven veel goeds zal ondervinden. De bescheiden standplaatsen van de ethisch bevlogen predikant Theodorus van Gogh waren de boerendorpen Zundert, Helvoirt, Etten en Nuenen, alle gelegen in de provincie Noord-Brabant. Hij kon op veel sympathie van zijn omgeving rekenen.

Vincent (ill. 4, 5) was de oudste van de zes kinderen, maar niet de eerstgeborene: exact een jaar voor zijn geboorte had moeder Van Gogh een doodgeboren kind, ook Vincent genaamd, ter wereld gebracht. Na Vincent (1853) volgden Anna (1855), Theo (1857), Elisabeth ('Lies', 1859), Willemien ('Wil', 1862)

en Cor (1867). Moeder Van Gogh, een zachtaardige en eenvoudige vrouw, deelde met haar man en de kindermeid de zorg voor het gezin.

Uit de bewaard gebleven familiecorrespondentie, die honderden brieven omvat, spreekt duidelijk de liefde tussen de ouders en hun kinderen en de respectvolle onderlinge verhoudingen. De herinneringen aan zijn jeugd jaren zaten in Vincent diep geworteld en kwamen terug tijdens de aanvallen van de geestesziekte waaraan hij de laatste anderhalf jaar van zijn leven leed (destijds beschouwd als een vorm van epilepsie die gepaard ging met waanvoorstellingen). Zo schreef hij eind 1888, na zijn eerste zware inzinking, dat hij tijdens zijn ziekte elke kamer, elk pad, elke plant, de hele omgeving van het ouderlijk huis in Zundert weer voor zich had gezien [741].

De ouders wilden al hun kinderen een kans bieden om zich te ontplooiën en een behoorlijke opleiding te volgen. Het was echter niet gemakkelijk om dit financieel voor elkaar te krijgen. Naderhand waren ze vooral in de weer met het vinden van passende betrekkingen voor Vincent. Voor de 19de-eeuwse middenklasse was omgang met de hogere stand een middel om vooruit te komen in de wereld. De ouders, die wilden dat hun kinderen maatschappelijk slaagden, stimuleerden en 'regisseerden' hun opklimmen op de sociale ladder. Dit blijkt duidelijk uit de adviezen van de ouders aan hun kinderen bij het

de door het leven getekende tuinman Patience Escalier, met behulp van grote vlakken in de sterkst mogelijke kleuren; deze werken vertonen een intensiteit die Van Gogh niet eerder in zijn portretten had weten te bereiken.

Van een andere orde waren zijn contacten met enkele in de omgeving van Arles verblijvende kunstenaars, zoals Dodge MacKnight, die hij nog uit Parijs kende, de Deen Christian Mourier-Petersen en de Belg Eugène Boch. Van Gogh hechtte grote waarde aan goede discussies met vakgenoten, maar met MacKnight had hij niet veel op. Mourier-Petersen vond hij sympathiek maar artistiek nog onrijp. Voor Boch, een sensitieve intellectueel uit een artistiek milieu, vatte hij een diepere affectie op, wat leidde tot een portret waarin hij de kleuren overdreef en een persoonlijke symboliek legde (ill. 15): 'De gedachte in een voorhoofd uitdrukken met de schittering van een heldere toon op een donkere achtergrond. Hoop uitdrukken door middel van een ster. De hartschicht van een wezen door middel van de stralen van de ondergaande zon. Dat is zeker geen realistische trompe-l'oeil, maar is het niet iets wat werkelijk bestaat?' [673]. Hoewel Van Gogh altijd de werkelijkheid als uitgangspunt nam, streefde hij niet naar een letterlijk beeld ervan 'want de weergave van de werkelijkheid in de spiegel – als het al mogelijk was die met kleur en al vast te leggen – zou geenszins een schilderij opleveren, net zomin als een foto' [620]. Het schilderij moest eerst en vooral uitdrukken hoe hij die werkelijkheid ervoer.

Gezondheid en melancholie

Een onderwerp dat bij voortdurende opduikt in Van Goghs brieven, is de wankele gezondheid van beide broers. Hoewel hij in de eerste maanden in Arles positief gestemd leek en vol energie, schreef hij in juli toch: 'Na de crisis die ik heb doorgemaakt toen ik hier aankwam, kan ik geen plannen of niets meer maken; ik maak het nu absoluut beter, maar de *hoop, het verlangen om te slagen* is gebroken en ik werk uit *noodzaak*, om geestelijk niet zo te lijden, om me af te leiden' [645]. Met die 'crisis' bedoelde hij waarschijnlijk de lichamelijke ongemakken waarmee hij uit Parijs vertrokken was; hij schreef in die eerste Provençaalse maanden vooral over maagklachten, die allengs afnamen. Net als Theo was hij in de ban van de alternatieve geneeswijzen die toen in zwang waren en waarvoor ze in Parijs dokter David Gruby raadpleegden. Theo had aanhoudende lichamelijke klachten, zoals een chronische hoest en vermoeidheid. Achteraf weten we dat hij toen al leed aan syfilis, wat hem noodlottig zou worden. Bij Vincent waren de klachten het resultaat van te veel werken en te weinig rust, gecombineerd met te weinig gezond eten en te veel drinken. Gruby raadde strakke leefregimes aan, met als constanten goede voeding, regelmaat en een beperkte omgang met 'vrouwen' (lees: prostituees). Het bloed moest stromen, schrijft Van Gogh meermalen.

15 – Eugène Boch ('De dichter'), 1888. Olieverf op doek, 60 x 45 cm. Musée d'Orsay, Parijs

Borinage en Brussel, c. 13 november 1878 – 2 april 1881

Laken, c. woensdag 13 en vrijdag 15 of zaterdag 16 november 1878

Aan Theo van Gogh (148, n)

Laeken Nov. 1878

Waarde Theo,

Aan den avond van den dag waarop wij zamen waren en die voor mij als in een oogwenk voorbij ging wil ik U toch nog eens schrijven. Het was mij eene groote vreugde U eens weder te zien en te spreken en het is gelukkig dat zulk een dag die in een oogwenk voorbij gaat en eene vreugd die slechts van zoo korten duur is toch blijft in onze herinnering en dat de gedachtenis daaraan van blijvenden aard is. Toen wij hadden afscheid genomen wandelde ik terug maar niet den kortsten weg maar langs den Trekweg. Er zijn daar werkplaatzen van allerlei soort en die s'avonds met licht vooral er aardig uitzien en tot ons die toch ook arbeiders en werklieden zijn, ieder in den kring en in het werk waartoe wij zijn geroepen, spreken ook op hunne wijze, als wij er maar naar luisteren willen want zij zeggen, werk zoolang het dag is, eer de nacht komt waarin niemand werken kan, en zij herinneren er ons aan dat de Vader werkt tot nu toe en wij ook moeten werken.

Het was juist het oogenblik dat de straatvegers t'huis kwamen met hunne karren met de oude witte paarden, er stond een lange reeks van die karren bij de zoogenaamde Ferme des boues aan 't begin van den trekweg. Sommigen van die oude witte paarden gelijken wel op zekere oude aquatint gravure die gij mogelijk wel kent, eene gravure die wel geen zeer groote kunstwaarde heeft maar die mij toch evenwel trof en een indruk op mij maakte. Ik bedoel de laatste uit die serie platen die getiteld is "La vie d'un cheval". Die plaat stelt voor een oud wit paard, vermagerd en uitgemergeld en tot den dood toe afgemat door een lang leven van zwaren arbeid en veel en moeielijk werk. Het arme dier staat op eene plaats, onbeschrijfelijk eenzaam en verlaten, eene vlakke begroeid met schraal dor gras met hier en daar een verwrongen, door den stormwind gebogen en geknakten boom. Op den grond ligt een schedel en in de verte op den achtergrond een verbleekt geraamte van een paard

en dat ligt naast eene hut alwaar een man woont die de paarden afmaakt.

Over 't geheel hangt een stormachtige lucht, het is een barre en gure dag, somber en donker weer. 't Is een droevig en diep melankoliek tooneel en dat ieder treffen moet die weet en gevoelt dat ook wij eenmaal moeten gaan door 't geen wij sterven noemen en que la fin de la vie humaine ce sont des larmes ou des cheveux blancs. Wat daarachter nu nog ligt dat is eene groote verborgenheid die God alleen weet, die ons in Zijn woord echter dit onwederlegbaar heeft geopenbaard, dat er is eene verrijzenisse der dooden.–

Het arme paard, de oude getrouwe gediende staat geduldig; en lijdzaam, moedig toch en als 't ware vastberaden als de oude garde die zeide "la garde meurt mais elle ne se rend pas", wacht het zijn laatste uur af.– Ik kreeg onwillekeurig die plaat in de gedachten toen ik van avond die paarden van de vuilniskarren zag. En nu wat de voerlui zelve aangaat, met hunne vuile groezelige kleeren, zij schenen haast nog dieper in de armoede verzonken en geworteld dan die lange rei of liever die groep armen die meester de Groux heeft geteekend op zijn banc des pauvres. schrijf eens of Gij die prent in kwestie kent. Ik zou wel gaarne eens spreken tot de mannen van de vuilniskarren, als zij maar op le banc des pauvres wilden komen zitten en het de moeite waard achten om te komen hooren over het Evangelie, ook het deel der armen en God ook, hun Bewaarder en hunne Schaduwe aan hunne rechterhand. Zie, het treft mij altijd en het is iets eigenaardigs, als wij zien het beeld van onuitsprekelijke en onbeschrijfelijke verlatenheid – van eenzaamheid – van armoed en ellende, het einde der dingen of hun uiterste – dan rijst in onzen geest op de gedachte aan God. Ten minste bij mij is dit het geval en zegt niet Pa zelf ook – ik spreek nergens liever dan op 't kerkhof want aldaar staan wij allen op gelijken grond – aldaar staan wij niet alleen op gelijken grond maar aldaar *gevoelen* wij ook dat wij op gelijken grond staan en elders gevoelen wij dat niet altijd.

Ik ben blij dat wij nog te zamen het museum zagen en vooral het werk van de Groux en Leys en zooveel andere merkwaardige schilderijen als dat landschap v. Coosemans onder anderen. De twee platen die Gij mij hebt gegeven daar ben ik zeer blij mede maar gij hadt dat kleine etsje Les trois moulins van mij moeten aannemen. Nu hebt gij het zelf gekocht geheel & al, zelfs niet maar half zoo als ik gaarne had gewild – ge moet het echter bewaren in uw plakboek want het is merkwaardig al is 't zoo heel erg mooi niet uitgevoerd, in mijne onwetendheid zou ik meenen het te moeten toeschrijven liever aan Boeren Breugel dan aan Fluweelen Breugel. Hierbij sluit ik in 't bewuste krabbeltje "Au charbonnage". Ik zou wel graag eens willen beginnen ruwe schetsen van 't een & ander te maken van zoo talrijke dingen die men zoo op zijn weg ontmoet, maar aangezien ik toch daarin 't niet ver zal brengen en het mij al ligt van mijn eigentlijk werk zou afhouden, zoo is het beter ik

hoe en waarom, nieuwe kracht en lust tot den arbeid geeft en ons opwekt. Ik wandelde dien dag nog door tot voorbij Forest en ging nog een zijweg in naar een oud kerkje met klimop begroeid. Ik zag er veel lindenboomen nog meer in elkander gegroeid en om zoo te spreken nog meer gothiek dan die wij in 't park zagen en aan den kant van den hollen weg die naar 't kerkhof leidt verwrongen struiken en boomwortels, grillig als die Albert Dürer etste in "Ritter, Tod und Taufel". Hebt gij ooit gezien een Schij of liever eene phot. er naar van Carlo Dolce, Het hofken der olijven, daar is iets Rembrantiëks in, zag die onlangs. De groote ruwe ets naar datzelfde onderwerp naar Rembrandt, zijnde de pendant van die andere, La lecture de la Bible met die twee vrouwen en de wieg, kent gij zeker wel. Sedert gij mij hebt gezegd dat gij dat Schij van Vader Corot over dat zelfde sujet hebt gezien kwam het mij weer voor den geest, ik zag het op de tentoonstelling zijner werken kort na zijn overlijden en het trof mij zeer.

Wat is er toch veel moois in de kunst, als men maar onthouden kan hetgeen men heeft gezien dan is men nooit ledig of waarachtig eenzaam maar nooit alleen.

à Dieu Theo, in gedachten druk ik U regt hartelijk de hand, heb het goed, heb voorspoed bij Uw werk en ontmoet maar veel goede dingen op Uw levensweg, zulke die blijven in de herinnering en die ons rijk maken al bezitten wij schijnbaar weinig. Als gij Borchers eens ziet wees zoo goed hem te zeggen dat ik hem nog wel zeer dank voor zijn schrijven van eenigen tijd geleden. Komt gij eens bij Mauve doe dan ook mijne groeten en geloof mij

Uw liefh. broer
Vincent

Ik hield dezen brief een paar dagen op. 15 Nov. is gepasseerd dus zijn de 3 maanden verstreken. Sprak met D^s de Jonge & met Meester Bokma, zij zeggen er is geen gelegenheid om op de school te zijn op de zelfde voorwaarden als zij aangeboren Vlamingen geven – ik kan de lessen bijwonen, desnoods kosteloos – maar dit is ook het eenige voorregt – ik zou dus om te kunnen blijven op den duur meer geldelijke middelen moeten hebben dan die waarover ik beschikken kan want die zijn geene. – Dus zal ik welligt reeds spoedig het plan van de Borinage beproeven. Eenmaal de stad uit zijnde zal ik niet ligt in eene groote stad terugkeeren. Het zou niet gemakkelijk zijn om te leven zonder het geloof in Hem en het oud vertrouwen op Hem, maar zonder dat zou men den moed verliezen.

[Schets 148A]

148A. *Het café 'Au charbonnage'*

220B. Kop van een man

Den Haag, maandag 1 mei 1882

Aan Theo van Gogh (222, n)

Waarde Theo,

Uw brief met ingesloten frs 100 heb ik ontvangen & dank er U ten zeerste voor. Uw brief heeft mij meer licht gegeven dan al mijn hoofdbreken & tobben over die kwestie Mauve & HGT. Ik maak er U mijn compliment over want nu geloof ik, ik het beter begrijp. En wat mij te doen staat is, als ik wel heb, bedaard voortwerken zonder er mij in te verdiepen of het mij zoo erg aan te trekken als ik deed. Als ik mij daarin verdiep dan heb ik 't zelfde gevoel van duizeling hetwelk, zegt gij, iemand die de perspectief niet bestudeerd heeft gevoelt wanneer hij het wegschieten der lijnen in de natuur wil nagaan & zich er reden van geven. En ik geloof dat evenals de heele perspectief verandert bij verandering der oogshoogte, welke afhangt niet van de voorwerpen doch van den man die kijkt (of hij bukt dan wel ergens op gaat staan), zoo ook de verandering van Mauve & H.G.T. voor een deel slechts schijnbaar is & zijn reden had in mijn eigen stemming. Ik zie niet klaar in die affaires doch uit Uw brief heb ik duidelijk meenen te zien dat er geen reden is er mij overbezorgd over te maken als ik maar doorwerk. En omdat er nu nog andere dingen te schrijven zijn, genoeg daarover.

De sympathie van Heyerdahl heeft mij zeer getroffen, wil hem voor mij groeten & zeggen ik zeer zeker hoop dat ik eens met hem in kennis zal komen & dat op prijs zou stellen.

Nu heb ik twee grootere teekeningen klaar. Vooreerst Sorrow doch in grooter formaat, het figuur alleen zonder entourage. Doch de pose is eenigzins gewijzigd, het haar hangt niet naar achteren op den rug doch naar voren, gedeeltelijk in eene vlecht. Daardoor komt het schoudergewricht, den nek & rug in 't gezicht. En 't figuur is met meer zorg geteekend.

De andere, "*Les racines*", is eenige boomwortels in een zandgrond. Nu heb ik getracht in het landschap 't zelfde sentiment te leggen als in 't figuur.

het zich als 't ware krampachtig en hartstogtelijk vastwortelen in de aarde en het toch half losgerukt zijn door de stormen. Ik wilde zoowel in dat blanke slanke vrouwenfiguur als in die zwarte knorrige wortels met hun knoesten iets uitdrukken van den strijd des levens. Of liever omdat ik getracht heb trouw te zijn aan de natuur welke ik voor mij had zonder er bij te filosofeeren, is er haast onwillekeurig in beide gevallen iets van dien grooten strijd ingekomen. Althans het kwam mij voor dat er eenig sentiment in was maar kan mij vergissen, enfin ge moet maar eens zien.

oog digt gedaan zoo als ge denken kunt. En nog veel gescharrel om 't gemaakt te krijgen om reden van den Zondag. De huisheer is een arme scharrelaar, hij heeft het glas gegeven, ik het werkloon. Maar reden te meer waarom ik er over denk om hier naast te gaan wonen. Er is daar een bovenhuis aldus.

[Schets 222A]

't atelier is grooter dan 't mijne, 't licht zeer goed. Er is een zolder geheel met planken beschoten zoodat men de pannen niet ziet. enorm groot, waar men nog zooveel kamers kan afschieten (en ik heb de schotten er voor) als men maar wil. Huurprijs fl. 12.50 per maand, een sterk goedgebouwd huis doch het doet niet meer omdat het "maar op den Schenkweg" staat en daar de rijke huurders niet komen die de eigenaar wel wachtte.

Ik zou er zeer veel zin in hebben, en de eigenaar zou mij er wel in willen hebben en heeft er mij 't eerst over gesproken en toen ben ik gaan zien.

En nu eindig ik met te zeggen, dat ik U verzeker ik veel aan t'huis denk en van meening ben dat als het een half jaar verder is en de zaak waarover ik U schreef ondernomen en Pa en Moe eens bij me komen, dit wel een verandering van stemming van weerskanten ten gevolge zou hebben. Doch dat 't nu helaas nog niet 't moment is en we eerst het ding op zijn pooten moeten zien te krijgen. Want Pa en Moe die ik in de gegevenen wel als leeken mag beschouwen zullen het heel mooi vinden als 't verder af is (meer gefinesseerd zeggen de belgische kooplui volgens Mauve) doch van de ruwe schets die gij begrijpen zoudt als ge hier waart zouden zij minstens duizelig worden. à dieu – het beste U toegewenscht.

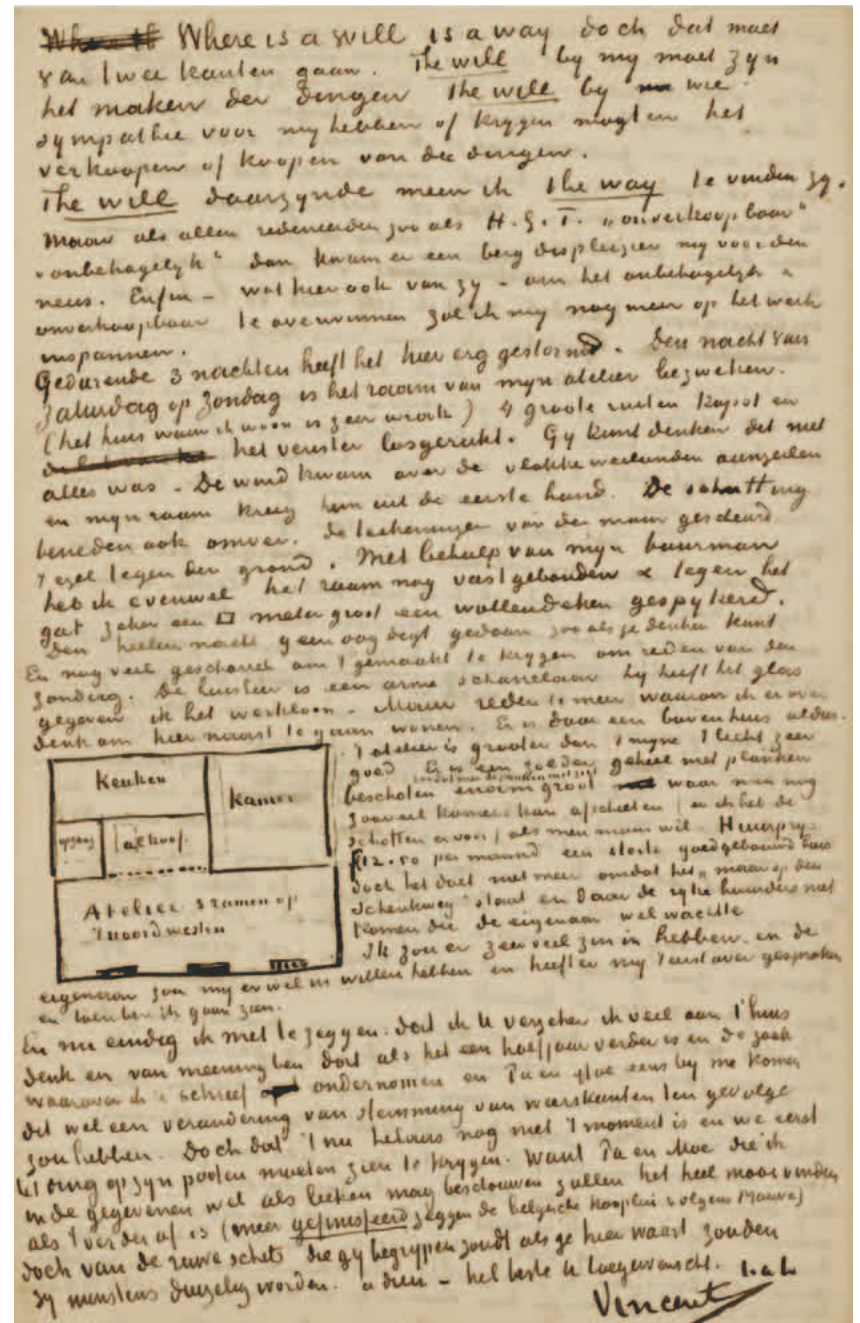
t. à t.
Vincent

Is het dat gij spoedig komt zoo zend ik de teekeningen niet. Maar het is tijd dat gij langzamerhand wat van mij krijgt, ik doe er mijn best op en bevelen U deze twee b.v. dan krijgt ge er nog veel meer en van allerlei.

Als gij die welke gij geschikt oordeelt op Uw kamer eens laat kijken aan den & genen dan is dat misschien 't begin om ze ook aan den man te brengen, en het is juist als er meer bij een zijn en verschillende van dezelfde hand dat ze elkaar releveeren & 't een 't ander aanvult en explicieert.

Hetgeen waar ik 't meest aan hecht is de sympathie van U. Mogt ik die bepaald winnen dan zou de verkoop ook komen. Doch die sympathie van U moet noch ik noch gijzelf forceeren.

Ik geloof ik heel wat produceeren kan, ik bedoel grif werken en niet

222.A. Plattegrond van Van Goghs toekomstige woning

Den Haag, dinsdag 20 of woensdag 21 februari 1883

Aan Theo van Gogh (318, n)

Waarde Theo,

Reeds Zondag had ik U willen schrijven maar ik wachtte er nog mede omdat ik iets doende was wat nog niet beslist was. Een week of wat geleden las ik Fritz Reuters "uit mijn gevangenistijd", waarin allergeestigst beschreven wordt hoe Fritz R. en anderen die vestingstraf hadden zich het leven zoo gezellig mogelijk maakten en van hun "plaatsmajoor" verschillende privileges bemagtigden. Dat boek bracht mij op de gedachte om mijn huisbaas te attaqueeren, ook met het oog op zekere verbeteringen die mij het werk gemakkelijker zouden maken.

En ik ben dikwijls over en weer te Voorburg geweest waar hij woont, om een & ander van hem gedaan te krijgen. Er lagen hier oude blinden en planken die ik gebruiken wilde doch het kostte moeite ze te krijgen. Doch ik heb ze. Ge weet er zijn 3 ramen op 't atelier. Die geven veel te veel licht, zelfs als ik ze afsluit, en heb ik reeds lang er over gedacht hoe het te verbeteren.

Maar hij wilde niets doen tenzij ik 't hem betaalde.

Maar nu heb ik door een nieuwe attaque 6 stuks blinden en een stuk of 6 lange planken.

[Schets 318A]

Die blinden worden nu doorgezaagd zoodat er luiken komen waarmee men manoeuvreeren kan en naar verkiezing meer of minder licht kan afsluiten of laten invallen, 't zij van boven 't zij van onder. Uit dit krabbeltje zult ge denk ik wel zien het heel leuk gaat.

En de planken zijn voor eene groote kast in 't alkoof, tot bergplaats van teekeningen, prenten, boeken, en kapstok voor diverse kielen, buizen, oude jassen, doeken, hoeden en den zuidwester niet te vergeten, die ik voor de modellen noodig heb.

Ik heb den huisbaas trouw betaald en hem nu kort en bondig gezegd dat als hij de huur laag vond voor het huis ik zulks niet wilde tegenspreken doch hem in consideratie wilde geven die huur op zich zelf voor mij zwaar was. En ik zóó niet grif werken *kon* en niet vorderen voor ik beter licht had.

Dat als hij 't niet veranderen kon ik van mijn kant werkelijk van atelier zou *moeten* veranderen. Dat als ik 't kon betalen ik 't over mijn kant zou laten gaan maar nu niet in omstandigheden was om meer te betalen dan ik deed.

318A. Atelierraam met luiken

Waarde Theo,

Tot nu toe heb ik je niet kunnen schrijven, maar nu het dezer dagen wat beter gaat, wilde ik niet langer wachten met jou, je vrouw en je kind een gelukkig jaar toe te wensen, aangezien het je verjaardag is. Tegelijkertijd verzoek ik je de verschillende schilderijen die ik je toestuur, te aanvaarden met mijn dank voor al je goedheid jegens mij, want zonder jou zou ik diep ongelukkig zijn.

Je zult zien dat het in de eerste plaats doeken zijn naar Millet. Aangezien die niet bestemd zijn voor het publiek, kun je ze misschien vroeg of laat eens cadeau doen aan onze zusters. Maar eerst moet jij houden wat je goed vindt en zoveel je wilt, ze zijn helemaal voor jou. Je moet me een dezer dagen iets anders sturen van oude en moderne kunstenaars om te maken, als je iets vindt.

De rest van de doeken stelt niet veel voor; aangezien ik twee maanden lang niet heb kunnen werken, ben ik erg achter. Je zult de Olijfbomen met roze hemel wel het beste vinden, en de Bergen, denk ik; de eerste doen het goed als pendant van die met de gele hemel. Wat betreft het Portret van een Arlésienne, je weet dat ik aan onze vriend Gauguin een exemplaar ervan heb beloofd, en jij moet ervoor zorgen dat hij het krijgt. Verder zijn de Cipressen voor mijnheer Aurier. Ik had ze over willen maken met wat minder dik impasto, maar daarvoor ontbreekt me de tijd.

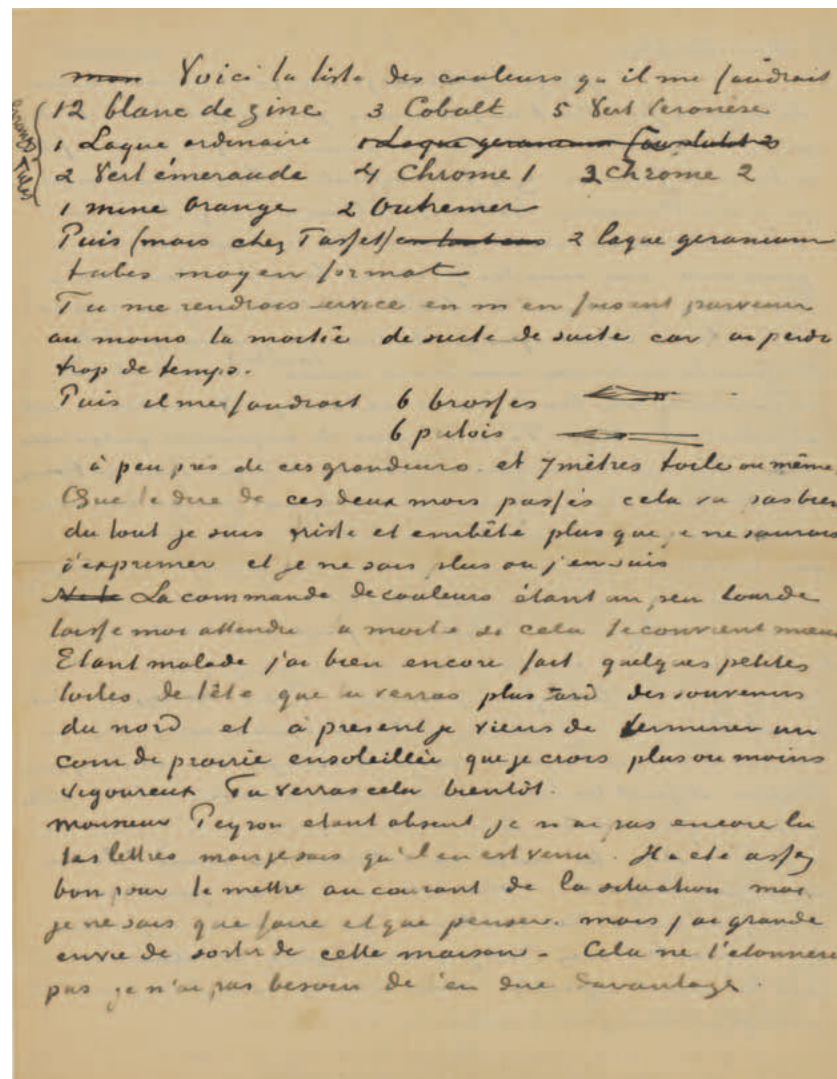
Enfin, ze moeten nog een paar keer met koud water worden gewassen, daarna een flinke vernislaag, als de impasto's door en door droog zijn, dan worden de zwarte tinten niet vuil als de olie goed is vervlogen. Nu heb ik dringend verf nodig, die je voor een deel wel weer bij Tanguy kunt kopen, als hij krap zit of als hij dat op prijs zou stellen. Maar hij moet natuurlijk niet duurder zijn dan de ander.

Dit is de lijst met verf die ik nodig heb:

Grote tubes	}	12 zinkwit, 3 kobalt, 5 Veronees groen
		1 gewone lak
		2 smaragdgroen, 4 chromaatgeel 1, 2 chromaatgeel 2
		1 loodmenie, 2 ultramarijn

Verder (maar bij Tasset) 2 geraniumlak, middelgrote tubes.

Je zou me een dienst bewijzen als je me op z'n minst de helft onmiddellijk stuurt, want ik heb te veel tijd verloren.

863A-B (van boven naar beneden). Kwast; Penseel

dat persoonlijk initiatief niets oplevert, en als je het ondervonden hebt, zou je er dan opnieuw aan beginnen?

Ik heb met genoegen geconstateerd dat de Gauguin uit Bretagne die ik heb gezien, heel mooi was en ik denk dat de andere die hij daar heeft gemaakt, dat ook zullen zijn.

Wellicht krijg je deze schets van de tuin van Daubigny te zien – het is een van mijn meest doorvoelde doeken – ik doe er een schets bij van oude huizen met strodaken en de schetsen van 2 doeken van 30 met enorme uitgestrekte korenvelden na de regen. *Hirschig* vroeg of ik je wilde vragen de ingesloten lijst met verf voor hem te bestellen bij dezelfde handelaar waar je mij verf van stuurt. Tasset kan ze hem rechtstreeks onder rembours sturen, maar dan moet hij hem de 20% korting geven.

Wat het handigste zou zijn.

Ofwel je doet ze bij de zending verf voor mij en sluit de rekening erbij in of je zegt mij hoeveel het kost en dan zal hij jou het geld sturen. Hier kun je geen goede verf krijgen.

Ik heb mijn bestelling tot een absoluut minimum beperkt.

Hirschig begint er iets van te begrijpen, geloof ik; hij heeft het portret gemaakt van de oude schoolmeester dat hij hem heeft gegeven, goed – en verder heeft hij landschapsstudies die qua kleur een beetje lijken op de *Konings* die bij jou hangen. Wellicht worden ze helemaal zo of zoals die dingen van *Voerman* die we samen hebben gezien.

Tot spoedig. Maak het goed en succes met de zaken etc. Hartelijke groeten aan Jo en met handdrukken in gedachten.

b. à v.
Vincent.

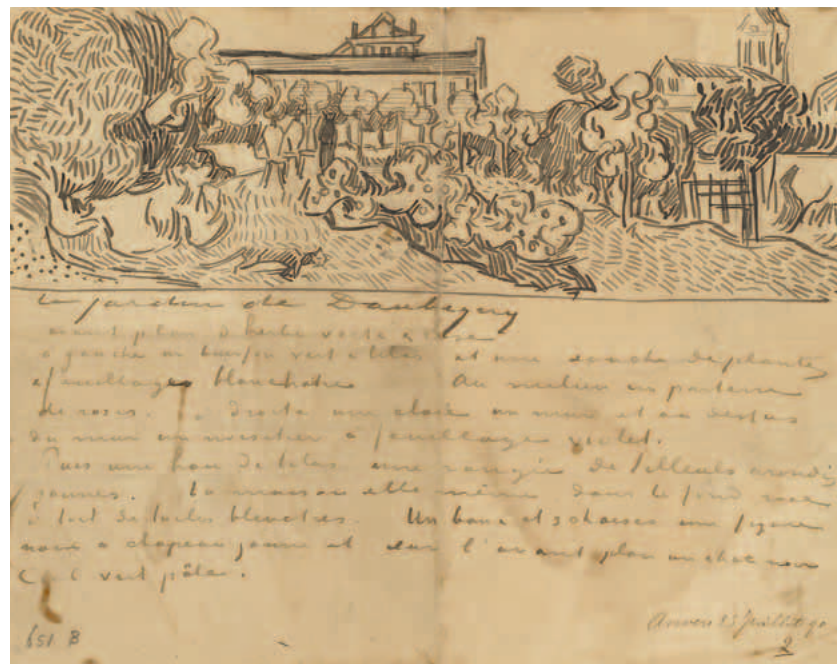
[Schets 902A]

De tuin van Daubigny

Voorgrond van groen en roze gras, links een groen met lila struik en een strook planten met wittige bladeren. In het midden een rozenperk. Rechts een hekje, een muur en boven de muur een notenboom met paars gebladerte.

Verder een seringenhaag, een rij ronde gele linden. Het huis zelf op de achtergrond, roze met een dak van blauwige dakpannen. Een bank en 3 stoelen, een zwart figuurtje met gele hoed en op de voorgrond een zwarte kat. Bleekgroene lucht.

[Schetsen 902B-D]

902A. *De tuin van Daubigny*

902B. *Korenvelden*